

Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Васильченко С. М.

ВПЛИВ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ІНВЕСТИЦІЙНУ АКТИВНІСТЬ В УКРАЇНІ

У статті аналізується вплив податкової політики на інвестиційну активність суб'єктів підприємництва в Україні. Робляться висновки про механізм впливу державних видатків на приватний сектор економіки та про пріоритети податкової політики і регуляторної реформи в Україні.

Сучасна теорія і практика податкового регулювання базується на двох концепціях впливу фіскального механізму на рівноважний обсяг національного продукту. Перша концепція “ефективного попиту” – пов’язує ріст національного виробництва з ростом сукупного попиту. Стимулювальна фіскальна політика (скорочення податків та ріст державних видатків) призводить до зростання сукупного попиту в економіці і тягне за собою економічне зростання. Звичайно, за таких умов слід очікувати виникнення бюджетного дефіциту. Друга концепція “ефективної пропозиції” – не заперечує стимулювального впливу зниження податків, однак, вважає згідно з її положеннями таке зниження не тільки не призведе до дефіциту бюджету, але спричинить ріст його доходів. При зменшенні державного сектору в економіці і зниженні економічної ролі держави, податкова політика стає засобом досягнення бездефіцитності бюджету не за рахунок росту податкового тиску, а внаслідок розширення податкової бази і скорочення державних витрат при широкомасштабному зниженні податків. Сучасна економічна теорія визнає рецепти школи “ефективного попиту” як такі, що діють у короткостроковому періоді і втрачають свою ефективність при тривалому застосуванні. Такий підхід використовується для вирішення тимчасових проблем, часто політичного характеру. Інший вважається перспективним, таким, що створює економічну мотивацію, стимулює ріст виробництва у довгостроковому плані й одночасно забезпечує збалансованість бюджету. Однак такий підхід вимагає чіткого дотримання наріжного принципу оподаткування: ста-

більності податків та їх ставок і незмінності дії механізму оподаткування.

Для того, щоб розробити дієву податкову політику, слід визначити насамперед, який тип фіскальної політики проводиться урядом України сьогодні, які її пріоритети та перспективи. Спрямованість сучасної податкової політики, на наш погляд, найбільш наочно увиразнюється у кроках уряду щодо податкового регулювання малого бізнесу. А враховуючи провідне значення малого підприємництва для розвитку економіки країни, росту доходів та зайнятості громадян, ставлення уряду до проблем оподаткування малого бізнесу можна вважати головним показником прагнення України до соціальної стабільності та економічного росту.

Особливий режим оподаткування малого бізнесу застосовується у більшості країн. Спрощення системи оподаткування і, відповідно, обліку дозволяє поліпшити умови функціонування малого підприємництва за рахунок зниження витрат із ведення бухгалтерії. Підтримка малого підприємництва дозволяє підвищити зайнятість населення і, таким чином, поліпшити соціальну атмосферу в суспільстві, зменшити видатки бюджету на підтримку доходів населення. Особливої важливості це набуває за умов структурної перебудови економіки, коли в суспільстві виникає значне структурне безробіття. Для країн з перехідною економікою підтримка малого бізнесу важлива і з політичних причин: формування класу незалежних підприємців, зацікавлених у розвитку власної справи, реформ і ринкових відносин, сприятиме на шляхах суспільства до демократизації.

Як показує світовий досвід, існують два основні підходи до оподаткування малого підприємництва. [85-88]. Перший полягає у збереженні всіх видів податків для малих підприємств, але передбачає спрощення порядку їх розрахунку (включаючи спрощенні методики визначення податкової бази і методи ведення обліку) і сплати. Другий підхід передбачає здійснення оцінки на основі непрямих ознак потенційного доходу плат-

ників податків та встановлення фіксованих платежів у бюджет, що заміняють один або кілька традиційних податків. Єдиної теорії оподаткування малого бізнесу не існує. Різні країни, використовуючи особливі режими оподаткування малого та середнього бізнесу, переслідують далеко неоднакові цілі. Протилежні системи оподаткування пояснюються також різними традиціями оподаткування, податковою культурою, можливістю контролю з боку податкових органів, поширенням тіньової економіки та корупції. Все це визначає поліваріативність підходів оподаткування малого бізнесу.

У розвинутих країнах з усталеними податковими традиціями основною метою пом'якшення податкового режиму для малих підприємств є усунення податкової дискримінації. Цілком очевидно, що при пропорційних ставках оподаткування дійсна ставка оподаткування для малих підприємств буде більшою, оскільки можливості використання дозволених для податкового відрахування витрат (наприклад, амортизації) у малих підприємств менші. У таких випадках застосовуються знижені податкові ставки або додаткові можливості нарахування амортизації – від прискореної амортизації до вільного списання. Знижені ставки для підприємств, що мають прибуток нижчий за граничну норму або відносяться до малого і середнього підприємництва, застосовуються у Бельгії, Канаді, Фінляндії, Японії, Люксембурзі, Великобританії. У Франції для підприємств із сукупним річним обігом, що не перевищує визначеного порогу (3,5 млн. франків для продавців товарів та 1 млн. франків для підприємств сфери послуг), застосовується контрактний податок. Швейцарія та США використовують прогресивне оподаткування прибутку підприємств. Так, податок на прибуток підприємств в США оподатковується за шкалою: перші 25 тис. дол. прибутку оподатковуються за ставкою 15%, наступні 25 тис. дол. – за ставкою 18%, подальший 25 тис. дол. – за ставкою 30% і ставка оподаткування прибутку, що перевищує 100 тис. дол. становить 34%. У Канаді контрольовані канадцами приватні підприємства, одержують податкову знижку, що зменшує федеральний податок на прибуток на 16%, якщо річний оподатковуваний прибуток фірми не перевищує 200 тис. дол.

Оподаткування малих та середніх під-

приємств в Україні здійснюється за двома системами – загальною і спрощеною. Загальна система оподаткування характеризується суперечливістю, складністю і великою кількістю законодавчих та нормативних правових актів. [2]. Крім цього, процес оподаткування регулюється додатково величезною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, оскільки багато законодавчих норм не є нормами прямої дії і потребують додаткових роз'яснень та інструкцій.

Суперечливість податкового законодавства проявляється уже на рівні декларацій. Так, ст.3 закону “Про систему оподаткування” декларує, що “принципами побудови системи оподаткування є: стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, ... стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності”. На практиці ж податкового законотворення ці принципи відверто ігноруються. Так, датою виникнення податкових зобов'язань щодо податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість та відрахувань до державних цільових фондів є не дата отримання доходу чи виплати зарплати. Вимога попередніх авансових виплат призводить до нестачі обігових коштів, погіршує інвестиційну активність, зрештою, підштовхує до заниження та приховування об'єктів оподаткування суб'єктами підприємства. До того ж такий підхід посилює розбіжності між бухгалтерським та податковим обліком, збільшує ризик помилок в обліку та витрати на утримання фахівців

у штаті підприємства. Ведення дуже складного за змістом обліку різних спрямувань – бухгалтерського та податкового – вимагає великих додаткових витрат, які непосильні для малих підприємств.

На особливу увагу заслуговує діюча система нарахування та сплати податку на додану вартість. Цей податок був запроваджений у деяких економічно розвинених країнах у 60-х роках минулого сторіччя і був спрямований на обмеження внутрішнього споживання та стимулювання експорту: у Великобританії – 15%, у США – 11%, у Франції – 8%, у Швеції – 7%, в Німеччині – 6%. Діюча ставка ПДВ в Україні становить 20%! Застосування такого податку в Україні є економічно недоцільним, оскільки тут не існує проблеми надмірного споживання, внутрішній ринок дуже вузький через низьку купівельну

спроможність споживачів і політика уряду повинна спрямовуватись передусім на розширення внутрішнього, а не зовнішнього ринку. Відомо, що ріст економіки у попередніх роках відбувався в основному за рахунок росту зовнішньої торгівлі. Загальний обсяг зовнішньої торгівлі України товарами в 2001 році зріс на 13,9% у порівнянні з аналогічним періодом 2000 року (до 32,4 млрд.дол. США), при цьому експорт виріс на 13,7% (до 16,6 млрд.дол. США), імпорт – на 14,2% (до 15,8 млрд.дол. США). [3,]. Крім того, практика застосування ПДВ в Україні погіршується тим, що, на відміну від інших країн, платником податку виступає не кінцевий споживач, а виробник. Податок також застосовується і до виробників проміжних продуктів.

Серйозним недоліком закону “Про податок на додану вартість” є відсутність визначення самого поняття “додана вартість”. Практика нарахування та сплати податку на додану вартість входить у суперечку з теорією економіки. Згідно з основами економічної теорії “додана вартість – це ринкова ціна обсягу продукції, виробленої фірмою, за вирахуванням вартості спожитих сировини та матеріалів, придбаних нею у постачальників”. [4, 134]. В Україні ж ПДВ виступає як звичайна 20% надбавка до ціни виробника, [5] до ціни, яка включає матеріальні витрати на виробництво чи реалізацію продукту, заробітну плату, прибуток, податок на прибуток та інші прями податки.

МВ + ЗП + Пр + Пр.п + ПДВ

Ціна виробника

Ціна реалізації

МВ – матеріальні витрати;

Пр.п – прями податок

Пр – прибуток;

ЗП – заробітна плата;

ПДВ – податок на додану вартість.

Податкові зобов'язання з ПДВ виникають раніше, ніж продавець отримає додаткову вартість. Наприклад при імпорті товарів податкове зобов'язання з ПДВ виникає уже на кордоні під час проходження митного контролю, хоча додана вартість за цих умов ще не виникла. І якщо великі підприємства можуть тимчасово (до моменту реалізації продукції) перекидати такі витрати на спла-

ту ПДВ за рахунок інших джерел, то для суб'єктів малого бізнесу таке оподаткування ставить під загрозу існування самого бізнесу.

Крім того, оскільки в Україні ПДВ формально сплачує суб'єкт підприємництва, а не кінцевий споживач (як у всьому світі), то за таких умов виникає ситуація подвійного оподаткування. Податок на прибуток, наприклад, сплачує як підприємство, так і споживач у вигляді ПДВ, двічі оподатковується і фонд заробітної плати. Особливо слід зауважити, що до бази оподаткування, відповідно до ст. 4 “Закону про ПДВ”, входять усі види загальнодержавних податків та зборів. У результаті виникає абсурдна ситуація, коли податок сплачується з суми податку. Так, ПДВ є *податком на податок* з прибутку підприємств. Це стосується й інших податків, які відносяться на витрати виробництва.

Наведений аналіз дозволяє зробити висновки про руйнівний характер дії податку на додану вартість, що сприяє росту неформального сектору економіки та загостренню бюджетного дефіциту. Про неефективність застосування податку на додану вартість свідчить той факт, що за станом на середину 2002 року заборгованість держави з повернення ПДВ втричі перевищувала заборгованість платників ПДВ перед державою.

Сьогодні стає очевидним, що існування в системі оподаткування України податку на додану вартість є невиправданим. Методика нарахування та стягнення ПДВ суперечить згаданій раніше статті 3 Закону “Про систему оподаткування”, оскільки не тільки не стимулює науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, але й виступає дестабілізуючим гальмівним чинником розвитку підприємницької діяльності та інвестиційної активності загалом.

Але податок на додану вартість не єдиний дестабілізуючий чинник в існуючій системі оподаткування. Не менш вагомим у цьому аспекті є діючий механізм оподаткування прибутку підприємств. Такий податок спостерігається в усіх економічно розвинутих державах. Але окремі норми Українського законодавства (Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”) мають “вітчизняну специфіку”. Так, в Указі Президента України “Про заходи щодо реформування податкової політики” чітко визначено, що прибуток, який підлягає оподат-

куванню, визначається як “різниця між валовим доходом та валовими витратами виробництва (обігу)”. Слід нагадати, що під терміном “валові витрати” в економічній науці розуміють усі без винятку витрати, які зазнав суб’єкт підприємництва на виробництво (реалізацію) продукції. Незважаючи на це, стаття 5 пункт 5.3. діючого Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (всупереч економічній логіці) включає до витрат далеко не всі витрати виробництва (обігу). Найбільш вражає, що закон (п.5.3.2) не визнає витратами і, таким чином, підлягають оподаткуванню витрати на “придбання, будівництво, реконструкцію, модернізацію, ремонт та інші поліпшення основних фондів..., а також придбання нематеріальних активів, які підлягають амортизації”. Це означає, що суб’єкт господарювання повинен сплачувати податок, якщо він інвестує кошти у нові технології, удосконалює виробництво, робить інновації. Отже, слід визнати: *в Україні існує податок на інвестиції*. Попри заяви вищих посадовців про важливість інноваційного шляху розвитку та значущість інвестицій, в Україні збудовано надійний заслін проти технічних нововведень та росту продуктивності суспільної праці. Ситуація з технічним оснащенням погіршується ще й тим, що амортизація основних фондів підприємства нараховується на їхню залишкову, а не первинну вартість. Це означає, що жодна одиниця основних фондів не може бути повністю амортизована. Як наслідок, відбувається скорочення капіталоозброєності і падіння економічної ефективності суб’єкта господарювання.

Особливу увагу слід звернути на фінансові ризики суб’єктів господарювання, які виникають у зв’язку з окремими нормами Закону “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” та Закону “Про державний бюджет...”. В умовах діючої упереджувачої системи оподаткування суб’єкт підприємництва за відсутності коштів на розрахунковому

рахунку на момент сплати податку мав можливість передати до банку платіжне доручення і уникнути застосування санкцій, то тепер це стало неможливим. Це призвело до посилення ризику реального банкрутства. Пункт 7.2.1. Закону “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” визначає, що “джерелами погашення податкового боргу платника податків за рішенням органу стягнення є будь-які активи платника податків...” (у тому числі і підприємців - фізичних осіб).

Такі законодавчі нововведення прямо свідчать про те, що розвиток податкового законодавства України йде шляхом посилення фіскальної функції податків. Надмірне прагнення залучити кошти до державного бюджету часто проявляється у відверто безглузких та алогічних положеннях й інших нормативних актів. Наприклад, автори Закону “Про державний бюджет...” включили до дохідної частини бюджету надходження від штрафів, пені та інших санкцій, тобто стягнення за порушення яких ще не було. А якщо, припустимо, їх виявиться менше, ніж запланували? А бюджет – закон і його треба виконувати? Відповідь очевидна.

Із введенням у дію Указу Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб’єктів малого підприємництва” №727 від 3 липня 1998 року Україна обрала новий варіант оподаткування малого та середнього бізнесу - спрощену систему оподаткування, обліку і звітності. Особливої популярності набула така система спрощеного оподаткування, як єдиний податок для юридичних і фізичних осіб. З часу введення спрощеної системи кількість платників єдиного податку неухильно зростала (Рис. 1).

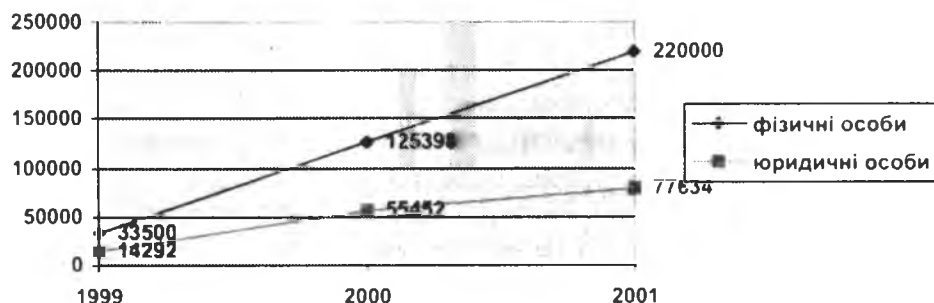

Рис. 1. Динаміка росту кількості платників єдиного податку

Джерело: “За” і “проти” спрощення оподаткування. // Підприємство в Україні. - 2001.-№9.- С.5.

Значна частина дрібних тіньових підприємств легалізувала свою діяльність, що відразу відбилося на показниках податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, зайнятості, межах економічної активності господарюючих суб'єктів. Здійснення підприємницької діяльності без створення юридичної особи також відчутно поліпшило економічну активність.

звітності та самого механізму оподаткування. Так, у 2001 році набули чинності декілька законів України з питань загальнообов'язкового страхування, згідно з якими платники фіксованого податку, які використовують найману працю, є платниками соціальних внесків:

– на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття;

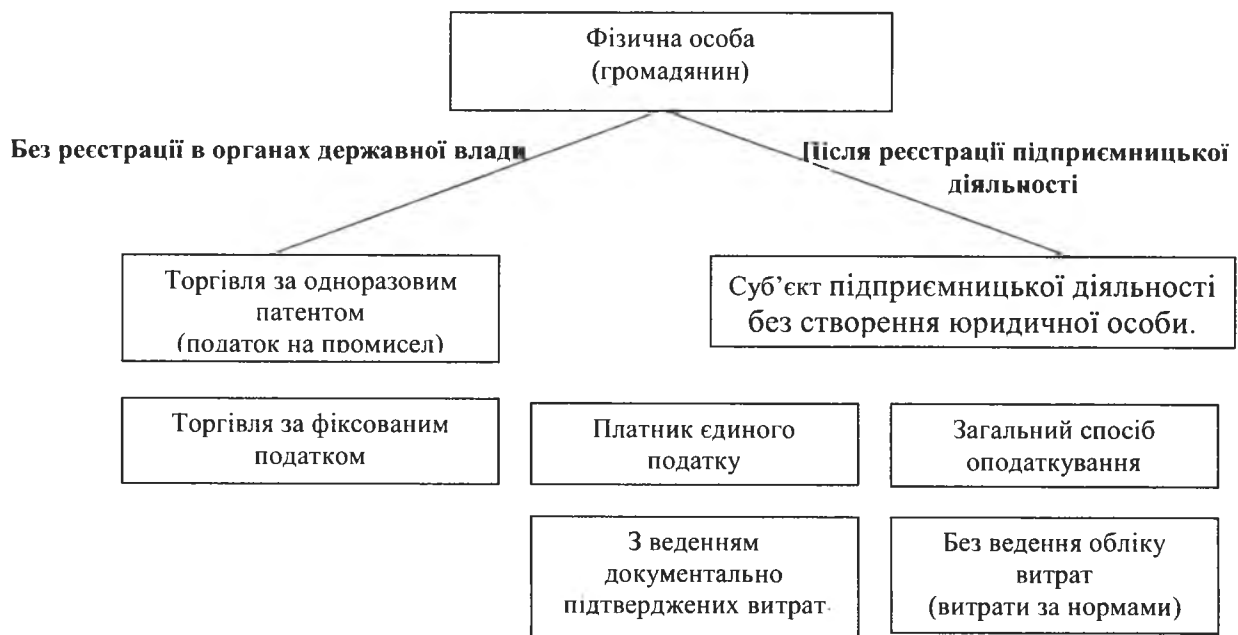

Рис. 2. Здійснення підприємницької діяльності без створення юридичної особи

Однак усі системи спрощеного оподаткування мають суттєві недоліки, що знижує ефективність їх застосування. Насамперед це обмеження за кількістю найманих працівників. За умов сплати єдиного податку фізичною особою (наприклад, кількість осіб, які перебувають у трудових відносинах з нею) включно з членами її сім'ї за рік не перевищує 10 осіб, за умов сплати фіксованого податку, відповідно, – 5 осіб. Крім того за кожного додатково найнятого робітника підприємець повинен збільшувати суму сплаченого єдиного (фіксованого) податку на 50%, тобто фактично встановлюється податок на створення нових робочих місць. За умов значного застійного безробіття в Україні таке положення податкового регулювання слід визнати помилковим, таким, що погіршує умови росту зайнятості населення і сприяє збільшенню тягаря виплат державного бюджету.

Дедалі більше поширюються спроби ускладнити саме спрощення системи обліку,

– на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

– на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в разі втрати працездатності та появи витрат, пов'язаних із народженням та похованням.

Надто відчутною перешкодою у поширенні системи спрощеного оподаткування є норма, яка позбавляє права виписувати податкову накладну, якщо підприємець перейшов на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і не є платником ПДВ. Внаслідок цього підприємець втрачає велику кількість можливих партнерів (вони втрачають можливість зменшити власні податкові зобов'язання на суму фактично сплаченого ПДВ), знижується ефективність діяльності та швидкість обороту капіталу.

Новий 2004 рік також не обіцяє приємних нововведень для підприємців. Уряд переко-

ний, що з малого підприємця ще є що взяти. На цей раз з 1 січня 2004 року планується збільшити:

– вартість торгового патенту (для тих, хто працює на загальній системі оподаткування) з 10–320 грн. до 30–960 грн. (Ст.52 Проекту Закону);

– вартість єдиного податку з 20–200 грн. до 200–600 грн. (Ст.88 Проекту Закону);

– вартість фіксованого податку для торговців на базарах з 20–100 грн. до 100–300 грн. (Ст.88 Проекту Закону).

Залишається додати, що згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, прийнятого Верховною Радою України 9 липня 2003 року, з 1 січня 2004 року всім платникам єдиного податку доведеться сплачувати також обов’язкові відрахування до пенсійного фонду. Для фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності – такий платіж буде становити не менше 80 грн.

Проведений аналіз показує, що податкове регулювання в Україні залишається суперечливими та невиправдано ускладненим, за своєю суттю – переважно фіскальним і стимулювальна функція податків простежується слабо. Це продовжує гальмувати процеси нагромадження, концентрації та централізації капіталу в Україні. На тлі значного послаблення податкового тиску у сусідній Росії Україна може опинитись перед загрозою російської економічної експансії. Досліджен-

ня, проведені Центром прогнозування соціально-економічних та політичних процесів, показують, що частка російського капіталу в українській економіці невинно зростає. Зокрема, у першій половині 90-х років у власності Росії був лише один нафтопереробний завод в Україні, тоді як у 2001 р. – усі НПЗ, окрім “Галичини”. За оцінками російського видання “Експерт”, після закінчення приватизації в Україні під контроль Росії може потрапити майже 60% українських промислових підприємств. А за оцінками Центру прогнозування соціально-економічних та політичних процесів російський капітал має достатньо фінансових ресурсів та політичної волі для того, щоб у найближчі роки заволодіти ще 30-45% української економіки.

Експорт капіталу – закономірне явище для економіки з високим рівнем нагромадження капіталу. Український же бізнес замість концентрації вітчизняного капіталу, розширення внутрішнього інвестування та власного експорту капіталу, приміром у ту ж Росію працює по суті, фактично, на бюджет, фінансує державні витрати. Надмірне державне споживання стає постійною причиною фінансової нестабільності в Україні. “Непосильно високі обсяги державних витрат заганяють кожен новий уряд у глухий фінансовий кут. Надмірне державне споживання можна оцінювати як головну загрозу становлення демократії і навіть національній безпеці України.”¹ [6, 3]

Таблиця 1

Частка російського капіталу у промисловості України*

Галузь	Частка російського капіталу, %.
Нафтопереробна промисловість	83
Газова індустрія	20
Чорна металургія	20
Кольорова металургія	66,7
Алюмінієва промисловість	90
Машинобудування	33
Телерадіокомпанії	38,5
Експортні підприємства	30
Банківський сектор	33
Енергетика (енергопостачання)	36

Богдан Сікора. Російська економічна експансія в Україні. //Економічний часопис-XXI.-2002.-№3.-С.26.

Непослідовність у проведенні економічних реформ, недосконале податкове законодавство, і, як наслідок, низька інвестиційна активність українських підприємств, призвели до того, що національна економіка на 13-му році незалежності держави залишається неконкурентоспроможною. 12 листопада 2002 року Світовий економічний форум у Давосі оприлюднив Звіт про глобальну конкурентоспроможність. Для кожної країни розраховується ряд індексів та субіндексів, на основі яких виводяться глобальні індекси зростання конкурентоспроможності (Growth Competitiveness Ranking) та індекс мікроекономічної конкурентоспроможності (Microeconomic Competitiveness Ranking). За першим індексом Україна знаходиться на 77-му місці, випередивши лише Болівію, Зімбабве та Гаїті. За індексом мікроекономічної конкурентоспроможності наша країна посідає 69-е місце поряд з Румунією, Болгарією та Гватемалою. Серед країн колишнього соцтабору найвище піднялась Естонія (26 місце – за першим і 30-е – за другим індексом відповідно), Угорщина (28-е, 29-е), Литва (36-е, 40-е). Чехія посідає 40-е та 34-е місця відповідно, Словаччина (49-е, 42-е), Польща (51-е, 46-е) та Росія (64-е, 58-е). Лідерами у сучасному світі сьогодні за обома індексами є США та Фінляндія. [7].

За таких обставин входження України до будь-якого економічного інтеграційного об'єднання (Єдиного Економічного Простору, ЕЄ та ін.) неодмінно призведе до поглинання українських підприємств, витіснення національного виробника з власних внутрішніх ринків. Принагідно слід нагадати, що економічна інтеграція – це найвища форма міжнародних економічних відносин, яка проявляється у злитті ринків двох і більше країн, з вимогами уніфікації митного, податкового законодавства, запровадження спільної грошової одиниці, проведення єдиної бюджетно-податкової, митної та монетарної

політики та створенням наддержавних структур управління економікою такого інтеграційного об'єднання. Тому до інтеграційних утворень входять країни з приблизно рівними показниками конкурентоспроможності економіки, однаковими кредитними рейтингами та індексами економічної свободи. Для України сьогодні є актуальною участь у торгівельних організаціях, діяльність яких спрямована на зменшення митних торговельних бар'єрів між країнами світу, що буде стимулювати ріст конкурентоспроможності українських підприємств і стане підготовчим етапом вступу до міжнародних економічних інтеграційних утворень у майбутньому.

1. "Проблеми налоговой реформы в России: анализ ситуации и перспективы развития". - М.1998. - С.85-88.
2. Закон "Про систему оподаткування", Закон "Про оподаткування прибутку підприємств", Закон "Про податок на додану вартість". Декрет КМ України "Про прибутковий податок з громадян", Закон "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами", Закон "Про бюджет", група законів про збори до цільових державних фондів.
3. Економіка України: ТЕНДЕНЦІЇ, ОЦІНКИ, ПРОГНОЗИ // Квартальник - К:CASE.-2002.-№1.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд.Т.1.-М.: Республика, 1992.- С.134.
5. ПДВ – 20% від бази оподаткування (вартість товарів, робіт чи послуг з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, обов'язкових платежів).
6. В. Ющенко, В.Лисицький. Надмірне державне споживання – головний фактор фінансової нестабільності України".// Вісник НБУ.-1998.-№8.-С.3.
7. www.wcforum.org

The influence of tax policy on the investment activity of subjects of entrepreneurship in Ukraine is analyzed in this article. The conclusion of the mechanism of influence of the state expenses on the private sector of economy are made. The results of the priority of tax policy and regulational reform in the country are conducted.